

„Egyházszerkezeti reformmozgalmak.“

A „Keresztény Magvető“ 1932. június—októberi számában „Egyházszerkezeti reformmozgalmak“ főcímet alatt három véleményes jelentést és javaslatot jelentet meg a Dr. Tóth György afia és a főgondnokunk elnöklele mellett kiküldött bizottság előadója tollából.

Ezen véleményes jelentésekre és javaslatokra vagyok bátor az alábbi észrevételeket megtenni. Nemcsak azért, mert a kiküldött bizottság előadói jelentésében alulírott olyannak vagyok feltüntetve, aki „követelménykép igyekeztem felállítani a szerkezeti törvény halaszthatatlan és feltétlen módosítását“, hanem azért is szinte kötelezve érzem magam ezen észrevételek megtételére, mert az 1931. évi Főtanácson, azt az indítványt tettem, hogy mondassék ki a Fő- és Egyházi Képviselő Tanács összetételének képviselői alapon való átszervezésének sürgőssége s így most már módomban áll nemcsak részleteiben kifejteni, hanem meg is indokolni s egyúttal felelni a Dr. Tóth György véleményes jelentésének arra a kérdésére is, hogy „Vajjon mi kényszerítette az 1931 jan. 28-án Székelyudvarhelyen az udvarhelyi-felsőfehéri-kereszturi sőt a háromszéki egyházköreiből is egybegyűlt egyháztanácsos fiait arra, hogy az egyházszerkezetiünk lényeges megváltoztatására a mozgalom megindíttassék“, kijelentvén azonban már most azt, hogy ezen mozgalom korántsem azt célozta csupán, hogy ennek sikere „egy szavazás eredményének esetleges megváltoztatását biztosítsa“, hanem a már régóta érzett elégtelenség orvoslását óhajtották az egybegyűltek éppen azért, mert a jelenlegi egyházszerkezeti „a hívőknek jórésze a lelki igényei megfelelő elhelyezkedését ebben nem találja meg, az neki otthont nem nyújt“.

Mindenesetre az észrevételeimet elsősorban e megjelent hármas cikksorozatnak azon kitételei ellen kell megtegyem, amelyek

e javaslattevőknél „a képességet sem tételezik fel a javaslatban elgondolt szervezet gyakorlati megvalósítására” — „önhitt” egyéneknek nevezvén el azokat, akik e javaslat körül dolgoznak, mert „képesség nélkül magukat tömegirányításra” minősítették s bár nem tekintem magamat e javaslat értelmi szerzőjének sem, mégis az a kitétel, hogy e reformjavaslat „annyira kezdetleges összeírás”, hogy „tárgyalási alapul vételre sem alkalmas” s általában ehhez hasonló kifejezések olyanok, hogy ezek olvastán egyenesen meg kell döbbenjünk, mert mind a három fentidézett „véleményes jelentésben és javaslatban” nem az kerestetik, hogy mi a lényeg és min kell változtatást eszközölni, hanem a külső formákon való száguldás által vélik magukat feljogosított-nak e cikkek szerzői arra, hogy megfélekedhessenek arról, hogy e reformtörekvés és azoknak írásba foglalása nem egy, avagy több „erre képesség nélküli” „önhitt egyéneknek” az elgondolá-sai, *hanem három egyházkörnek és pedig az udvarhelyi-felső-fehéri és kereszturi egyházköröknek egyhangulag leszögzött állás-pontja*. Tehát a Dr. Tóth György afiának véleményes jelentésé-ben használt kifejezésével élve „az egyházi alkotmányos szerve-zeten belül keletkezett megmozdulás és javaslattal” állunk szem-ben, amely álláspontok lényege az, hogy a meglevő szervezet ebben a formájában tovább nem működhetik. Ezért bármennyire illusztris személyek álláspontja tükröződik vissza ezen vélemé-nyes jelentésekben, egyenesen sajnálatosnak kell minősítem, hogy a meggyőzés fegyverei helyett ilyen lekicsinylő és bántó megál-lapításokat alkalmaznak, mert ha ezeket egyes személyek ellen elgondolásuk szerint indokoltan is alkalmazhatnák, ettől mégis tartózkodni kellene már amiatt is, mert *három kör hivei ezen egyének álláspontjához elvi szempontból* csatlakoztak és itten így nem egyénnel állanak szemben, hanem egyházegyetemünk-nek 40—50%-ot kitevő hivei véleményével és akaratával és ezen 30—35.000 hívő unitárius lelkek kivánságát még sem kellene ilyen minősítésekben részesíteni.

A magam részéről nem is igyekszem követni az ilyen irá-nyú gondolatmenetet, hanem szeretnék tárgyi szempontból is felelni ezen véleményes jelentésekben leszögzött „ténymegállapi-tásokra” és kérdésekre és a Dr. Tóth György afia által tett ja-vaslatra is.

I. Mindenekelőtt arra szeretnék felelni, hogy vajjon mi tette szükségessé a reformtörekvést és abból keletkezett javaslatot.

Ennél szeretnék kiindulni úgy a Dr. Tóth György, mint a Ferenczy főgondnok urék által leszögzett következő megállapításokból :

„Szerintem a ma érvényes önkiegészítés és választás egybe-
kapcsolása a mi viszonyaink szerint, szerencsés megoldásnak te-
kinthető — ha *helyesen alkalmazzák*“ írja véleményes jelentésé-
ben Dr. Tóth György, míg a kiküldött bizottság előadói jelen-
tése, a meglevő törvény rendelkezéseit minden jogosult igény ki-
elégítésére alkalmasnak állapítja meg s csupán azt szögzí le, hogy
*ha a végrehajtás során „valamely jogosult igény mellőzést szen-
vedett volna, avagy szenvedne, azért az alkalmazók vonhatók fe-
lelősségre és nem a törvényt kell módosítani.“*

Úgy gondolom, hogy eme megállapításokból lehet egyúttal
indokát is adni annak, hogy miért vált szükségessé mégis a szer-
kezeti törvényünk módosítása. A felelet erre igen egyszerű és ez
a következő :

A törvény megalkotói esetleges helyes-elképzelésével szem-
ben annak alkalmazói *eltértek* egészen a törvény eredeti inten-
ciójától, mert azt nem helyesen alkalmazták és alkalmazzák.

E nem helyes alkalmazásból aztán különösen a Fő- és E.
K. Tanács összetételénél olyan eltolódások történtek, hogy a ma
melevő többség mellett nem juthat kifejezésre azok álláspontjától
eltérő vélemény sem.

A Főtanácsunkról maga a kiküldött bizottság előadói javas-
lata a következőket szögzí le :

„Az a szervezet, amely önmagát alkotja meg és egészíti ki
a legarisztokratikusabb uralmat gyakorolhatja, saját tetszésétől
függ úgy tagjainak számát növelni, mint apasztani, mint tagjai
sorába csupán azokat választani be, kiknek *gondolkozása, törek-
vése, sőt eszközei is a szervezetével azonosabb.“*

És e törvényt alkalmazók *gondoskodtak* is arról, hogy e
Főtanácsnak tagjai *lehetőségig csak olyanok legyenek, akik a köz-
ponti irányítás felfogásában, gondolkozásában, törekvésében sőt
az eszközök megválasztásában is azonos álláspontra tudtak he-
lyezkedni* és csakis így érthető meg az, hogy a Főtanács magát

kiegészítve, olyan szervezeti összetételt létesített, hogy abba például a kolozsi körünkből, amelynek hívei az egyház egyetemében 6⁰/₀-ot képviselnek (figyelman kívül hagyva a főtanácsi képviselőket) 71 taghoz jutott, ami 38⁰/₀-nak felel meg, míg ezzel szemben például a kereszturi kör 21³/₀ népességi arányának 27 tanácsossal vehet részt a Főtanácson, ami 14⁰/₀-nak felel meg, de mind ilyen lehetetlen eltolódások megállapíthatók a központtól távol eső egyházkörök terhére az ahhoz közelálló körök javára.

Ha tehát ilyen összetételt e törvényvégrehajtó, illetve az azért felelős központi vezetés megengedhetett és ezáltal a Főtanácsnak olyan összetételét biztosította, hogy az ma valóban nem tekinthető olyan testületnek már, amely az egyetemes egyház területéről aránylagos kiválasztás útján tagjain keresztül képviselhesen egyetemes akaratot, érthető az, ha e szervezettel szemben végre-valahára felállítottott annak újraalakításának kérdése és nem kell, holmi szavazás eredményének esetleges megváltoztatására irányuló törekvést keresni ezen mozgalomban és javaslatban, hanem kizárólag azt, hogy hozassék összhangba a területi, népességi arányokkal a Főtanács összetétele is, hogy az kifejezhesse az egyetemes akarato] és abban a tanácskozásban mindenki számának, súlyának és értékének megfelelő módon tudhassa akaratát közrebocsátani.

Vajjon tartható-e továbbra az az egyházi állapot, hogy egyházunk törvényeit és határozatait az összességre pl. egy olyan Főtanács hozhassa, mint az 1931. évi Főtanács alkalmával is történt, hogy a megjelent főtanácsi tagok száma 97 lévén, abból a háromszéki-udvarhelyi-felsőfehéri-marosi és a kereszturi körökre 17 főtanácsi tag essék (ez öt kör közel 70⁰/₀-ot képvisel az egyház egyetemében és a 80 egyház tanácsos többsége, amely a többi s Kolozsvár és ahhoz közelfekvő, de az egyet. Egyház híveinek csak 30—31⁰/₀-át képviselő körökből „önkiegészítés” útján teremtett meg és amelyet a régi törvények helytelen alkalmazásából létesített előny biztosít számunkra, — hozhatta meg az egész egyház egyetemére érvényes határozatait.

Gondoskodás tehát történt abban az irányban, hogy *a távol eső körök akarata és befolyása ne csak a távolság okozta költséges megjelenés akadályából ne érvényesülhessen, hanem a számbani fölénye is biztosítsa a központnak azáltal, hogy a*

körzetében levő területekről aránytalanul nagy számban választott ki az önkiegészítés folytán bekerült főtanácsi tagok száma, mert azoknak „gondolkozása, törekvése, az övével azonosabbnak látszott lenni”.

Az így alkotott főtanácsi többség természetesen az egyház egyeteméből kizárja az úgynevezett még relativ érvényesülését is a helyes elosztási elvnek a főtanácsi összetételnél és ezért, ha évtizedeken keresztül fennállott az a törekvés, hogy nagyobb tér biztosítandó *a megfelelő képviseletnek*, az mindig azon a törekvésen hiúsult meg, mert a törvény helytelen alkalmazásából így összeállított „azonos gondolkozású és törekvésű főtanácsi többség akaratával szembetalálkozott”.

Végtelenül csodálkozom azon, hogy úgy a dr. Tóth György véleményes jelentésében, mint a kiküldött bizottságéban, olyan nagy kérkedéssel történik hivatkozás arra, hogy az 1923. évi törvény által a Főtanácsunknál 50%-ban a képviseleti rendszernek tér engedtetett és így, bár egyidejűleg azt állapítja meg a kiküldött bizottság, hogy „a képviseleti rendszer ezen 50%-os kiterjesztése nem valósította meg az ahhoz fűzött reményeket és várakozásainkat s mert az eddigi képviseleti jog által nyújtott előnyök kihasználva nincsenek — egyenesen sötétbe ugrás lenne” a teljes képviseleti rendszerre való átmenetel.

Ezen 50%-os képviseleti rendszerre való hivatkozás azonban csak beismerése annak, hogy fából vaskarikát csináltunk, mert 1923-ban a képviseleti rendszernek 50%-os érvényre emelése gyakorlatilag nem engedtetett megvalósulni, mert a régi összetétel folytán előállott, illetve meglevő s jogaiban meghagyott örökös tagsággal megválasztott főtanácsi tagok többsége által, már 1926-ban 31. szám alatti határozatában hatályon kívül helyezte a Főtanácsunk ama 1923-ban lefektetett törvényes intencióit, hogy legalább 50%-ban érvényesülhessen a képviseleti rendszer, mert megengedte azt, hogy az örökös tagok száma, dacára, hogy az 110-re nem apadt le, minden évben a kihalt három tag helyett eggyel újra pótolassék s így azóta is 40—50-nel szaporodott a főtanácsi örökös tagok száma s így ahelyett, hogy az így beválasztottak megvárták volna azt, hogy csak azután kerüljön az esetleges beválasztásukra a sor, ha az örökös tagok száma már 110 re leapadt és ezáltal az egyházkörök és elektorok általi be-

választás útján mint képviselők jutottak volna be a Főtanácsba, ezáltal illuzóriussá tétetett az 1923-ban helyesen elgondolt képviseleti rendszernek 50°/o-bani bevezetése és egyúttal elzárták a köröket is attól, hogy ilyen értékes egyháztanácsosokat, mint képviselőket küldhessék a Főtanácsba.

Tehát nem vitetett keresztül az 50°/o-os képviseleti rendszer sem s így természetes dolog, helytelen megállapítás az, hogy az ahhoz fűzött remények nem váltak be, illetve a képviseleti rendszer előnyei nincsenek még kimerítve.

Tehát így állunk a mostani, Főtanácsunkra vonatkozó törvények végrehajtásával is és hogy ennél milyen szembetűnő mellőzések és eltérések történtek a törvény intenciójától, csupán azt említem meg, hogy az elmúlt 20 év alatt például felsőfehéri—udvarhelyi és keresztúri körű papság soraiból nem találtatott méltónak egyik belső emberünk sem arra, hogy a Főtanácsnak örökös tagja lehessen.

És ekkor dr. Tóth György afia ezen sérelmekkel és ferde állapotokkal szemben a meglevő törvényeket, helyesebben „önkiegészítés és választás egybekapcsolását szerencsés megoldásnak tekinti” és nem talál ez állapot megváltoztatására semmi indokot és a kiküldött bizottság előadói jelentésében a Főgondnok úr is a „mellőzötteket arra utasítja a törvénymódosítás helyett, hogy vonják felelősségre a törvényt helytelenül alkalmazókat”.

Most már azt kérdelem, hogy melyik fórum az, amelyik ezt a felelősségrevonást eszközölné. — Talán az előadó is nem merné állítani meggyőződésből, hogy ezen sérelmekre az „azonos érdekű és törekvésű most meglevő és önkiegészítés útján választott többségű” Főtanácsnál lehetne orvoslást találni, mert ilyen annál a többségnél és ilyen összetételű Főtanácsnál már azért sem lehet elérni, mert éppen maga szankcionálta és hajtotta végre a törvény intenciójától eltérő mostani ferde helyzetet és sérelmet.

Éppen ezért ezen sérelmek kizárólag csak egy új összetételű Főtanácsban nyerhetnek orvoslást és mert a meglevő szervezetben a hívek jórésze „lelki igényének elhelyezkedést nem tud biztosítani és otthont nyújtani”, elérkezett az ideje annak, hogy a Főtanácsunk átszerveztessék.

A Főtanácsunk összetétele egyáltalán nem államhatalmi kérdésből előállottnak kell megtörténnék és egyházunk autonóm-

miája ebben a vonatkozásban a vallásügyi törvénnyel is biztosítva lévén, egyáltalán nem helytálló a vallásügyi törvény végrehajtási útásítása megjelenés idejéig való várakozás miatt ezen átalakítástól eltekinteni, mert az átszervezés megtörténhetik és éppen azért kell most megtörténjék, mert a régi szervezeten nyugvó képviseleti rendszer 50%-os érvényesülését éppen a mostani összetételű Főtanács nem engedte gyakorlatba menni, pedig talán eliminálhatta volna az így keletkezett sérelmeket azáltal, hogy le engedi apadni az örökös tagok számát 110-re s *azután pótlásra kerülő tagokat önkiegészítés folytán úgy igyekezett volna megválasztani, hogy az egyes körök népességi, avagy más széttagoltságú és többségi tekinteteire figyelemmel lesz.* — Ezt a hibát azonban már jóvátenni nem lehet s mert megérlelődött a fennálló rendszer elleni elégtelenség, azzal számolni kell és nem a megváltoztatásra irányuló javaslat esetleges formai hibáját kell előráncigálni a megvalósíthatás akadályául, hanem az egyházi központnak a megfelelő kodifikáló, jogi és más bizottságai által ezen elvek figyelemre méltatása mellett, útásítást kell adni megfelelő javaslat elkészítésére, ami az eltelt 1½ év alatt már meg is történhetett volna.

Nem kell félni egy nagy rázkódtatástól, mert az újjáalakulás ügyis a porondra hívja az érdemeseket. Egy külső beavatkozás a róm. kath. Status szervezetét három hónap alatt újraalakította és ott sem történt rázkódtatás. Miért történne éppen nálunk, ha ezt *önszántunkból* hajtjuk végre?

Kétségtelen tehát, hogy egyházi szervezetünk ebben a vonatkozásban azonnali átalakításra szorul és hogy ez tényleg szükséges, megnyilvánul éppen a dr. Tóth György afiának konkrét javaslatában is, aki szintén szükségesnek tartja a Főtanácsnak az átszervezését. Természetesen az önkiegészítés elvét meg akarja hagyni, sőt ez átalakítást csak úgy véli megejteni, hogy csak a képviseleti alapon beindított egyháztanácsosok jogai szűnjenek meg, de maradjanak meg az örökös jogon választottaké.

Nem akarok vitatkozni ezen elgondolással szemben, de kérdem, miféle változás állna be, ha az örökös tagoknak most meglevő és a törvény intenciójától eltérőleg, annak helytelen alkalmazásából teremtett és sérelmezett többsége az önkiegészítés

útján választott tagoknak meghagyatik, mikor éppen emiatt állítatják fel az a sérelem, amely az egész törvény megváltoztatását igényli.

II. Egy nemrégiben tartott E. K. Tanácsi ülésen, amikor a központi alkalmazottak és a közpénztárból fizetettek fizetésének az emelése volt tárgysorozaton az egyház költségvetése tárgyalásának kapcsán, a fizetésemelést kimondó határozatban 11-en vettek részt és ezáltal teremtettek többséget azok, akik a fizetés-emelésben maguk is részesültek.

Ez az egy példa elégséges arra, hogy az E. K. Tanácsunk összetételét jelenlegi formációjában meg ne hagyjuk. A legjobb érzésű és egyházszerető, önzetlen és nagy felkészültségű egyházi tisztviselőink sem tudják magukat a függőségi viszonytól mentesíteni. Sajnos, Kolozsvár ma már nélküli az egyes körökben született és azoknak érdekeit, óhajtásait, szükségleteit ismerő, de Kolozsvárt lakó szabad, független olyan egyháztanácsosokat, akikből az E. K. Tanácsunk kiegészíthető lenne s így a mostani Főtanácsunk és az általa követett rendszer az E. K. Tanácsot jórészt egyházi és függőségi viszonyban lévő funkcionáriusokból alakítja meg és ezen az 1923. évi képviseleti rendszerhez való közeledés elve sem változtatott. Az önkiegészítés fent sérelmezett elve „azonos gondolkozású és törekvésű” egyháztanácsosok többségéből alakíttatik meg az E. K. Tanács és amikor az egyes előadóknak amúgy is biztosítva lenne a szakismeret, olyan nagy egyházköröket is, mint az udvarhelyi, inkább képviselet nélkül hagy, semhogy igyekeznék a mostani rendszer szabad, független egyénekből összeállítani az E. K. Tanácsot.

Akkor, amidőn ma különösen a Főtanácsunk is jórészt adott helyzeteket kell tudomásul vegyen és akkor, amidőn már a költségvetések összeállítása is visszaadatik az E. K. Tanács kezébe és amikor már-már arról is hallatik, hogy Főtanács tartassék-e, az E. K. Tanács funkciója és jelentősége jóval kiemelkedőbb az eddigénél s bármennyire is igyekszik dr. Tóth afia e szervezet jelentőségét kisebbiteni és a képviseleti rendszer fölöslegességét az E. K. Tanácsnál kimutatni, ezen szervünknel még inkább érvényesülnie kell a képviseleti elvnek s az pedig természetesen a többségi elvet sem hagyhatja figyelmen kívül. Az ő javaslatában az E. K. Tanács tagjai közé a képviseleti elv figyelemre méltó

tását látom mégis elfogadva, ha a körüli esperes és felügyelőgondnokon kívül a Főtanács tagjai közül minden körből egy-egy tagot beválasztandónak vél és mégis magát a szóbanforgó javaslatot és az abban leszögezett képviselői rendszert eldobandónak véli.

Ugyanakkor, amidőn azon további javaslatával, hogy vagyoni jogi kérdésekben a hivatalból való tagok közül csak a főjegyzőnek, jogtanácsosnak és egyházi titkárnak vél szavazati jogot biztosítani és ezen javaslatával szintén azt támaszolja alá, hogy az E. K. Tanácsunk mai összetételében nem felel meg az idők és a helyzet kívánalmainak.

És mégis „önhiittséggel”, feltételezett „képesség” hiányával vádolja azokat, akik a szervezeti törvény megváltoztatására törekcsenek, ha ezen szándékuk nem is tudott formákban kielégítő módon kifejezésre jutni.

Bár egyetérték dr. Tóth György afiának javaslata azon intenciójával, hogy a függőségi viszonyban lévő tagjai az E. K. tanácsnál vagyoni jogi kérdésben ne szavazhassanak, mégis, nem tudom megérteni, hogy bár hivatalból tagok, az egyházköri felügyelőgondnokokat miért zárna ki a szavazati jogból vagyoni jogi kérdésekben az E. K. Tanács határozatainál. Mindezek azonban részletkérdések.

III. A lényeg a „Keresztény Magvető”-nek fent idézett cím alatt megjelent véleményes jelentésekben mégis csak az, hogy egyházvezetőségünk nem akarja átérteni a jelenlegi helyzet ferdeségéből keletkezett sérelmeket.

Ma vitális — súlyos egyház-problémák, iskolai kérdések etc. kerülnek döntés alá, amely döntések egyetemes vonatkozásúak. Történelmi felelősségvállalásról van szó. Egyház-alkotmányunk nem engedi meg az egyenlőség elve szerinti akaratok érvényesülését és a mostani Fő- és E. K. Tanács szervezete további érvényben való meghagyása csak súlyosbítja a sérelmet és elősegíti a szervezettől való teljes eltávolodást. Ezért meggondolandónak tartom, hogy halasztható-e ennek a kérdésnek további rendezetlenül hagyása? Tért kell engedni a reformtörekvésnek, azt nem kell lebunkózní, hogy ha annak akarói és azok mögött álló tömegével, egyházszerkezeten belül, közös felelősség mellett vél az egyházvezetőség dolgozni. Ha ezek értékes munkájára nem reflektál, akkor várhat a javaslatok érdemi kidolgozásával

és törvényreemelésével, de a felelősség áthárul az akadályt gördítőkre és majd csak az utókor fogja eldönteni, hogy melyik álláspont volt közelebb a valóságos egyházi élethez, amelytől, sajnos, olyan sokan ezen sérelmekről függetlenül is már annyira eltávolodtak.

Köszönöm a Szerkesztő Úrnak, hogy e hosszú írásomnak tért engedett. Magam csak a Fő- és Egyház Képviselő Tanács átszerkezése kérdésében tartottam a döntés sürgősségét, természetesen a javaslatok más részével szándékosan nem foglalkoztam, mert bizonyára azokra mások fognak észrevételeket tenni.

Dr. Elekes Domokos.

Visszhang.

Dr. Elekes Domokos k. f. g. úr észrevételeire.

Két nyár szabadságát használtam fel arra, hogy az „Erdélyi Bércék” jelenlegi atmoszféráját kikapasztaljam és a közvetlen hatások alatt érleljem ki állásfoglalásomat. Véleményes jelentésem ezek után csak „visszhang” a reformjavaslatra és ez a néhány sor visszhang a dr. Elekes Domokos k. f. gondnok úr nézőpontjaira.

Az egymásra ható erők eredményeként jelentkező egységes nyugateurópai kultúra legkeletibb szelvényén, a mi imádott Székelyföldünkön, nem lehet oly irányzatot erőszakolni, amely a kulturalközösség kapcsolatait figyelmen kívül hagyva, nem akar számolni az egész Európát gyöttrő lelki és gazdasági válság ki nem védhető hatásaival és ebben a kisebbségi egyházak hátraszorítottságával. Ma a gyötrelmek átélésének lehetőségeit kell keresni és nem a nehézségeket fokozni. Évek óta azt az elvet hirdetem, hogy az egyházi élet terén jelentkező energiákat a nemes cél szolgálatába kell állítani, de azt el lehet várni, hogy az eleven erők néminemű regarddal legyenek a közös érdeket megvalósítása felé irányuló közös munkában állókkal szemben.

Eme szemlélet mellett a legnagyobb elismeréssel, őszinte nagyrabecsüléssel és megkülönböztetett tisztelettel viseltetem azok iránt, akik az egyház közérdekét szolgálják s anyagi áldozataikon felül, verejtékeznek és szívük vérét csöpügtetik a lankadó lelkekbe, de ennek áldását csak ott látom, ahol a legkisebb megmozdulás is az egyetértéssel megállapított cél szolgálatában történik.